

КРОС-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ МАСОВОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Стаття присвячена проблемі соціокультурної обумовленості масової геополітичної свідомості. На основі історичних та сучасних прикладів аналізується вплив культури та її складових (ментальності, мови тощо) на масові геополітичні уявлення. Показано важливу роль соціальних стереотипів у пізнанні геополітичної реальності.

Ключові слова: геополітична свідомість, культура, стереотип.

Постановка проблеми. Виявлення закономірностей та механізмів пізнання людиною світу є одним з основних напрямків гуманітарних, у т.ч. психологічних, досліджень. При цьому майже всі дослідники підкреслювали факт соціокультурної обумовленості пізнання людиною навколишнього простору – як "матеріального" (географічного), так і соціального. Зокрема Д.Мацумото зазначав, що "схожість у манері обміну інформацією просторового характеру між дорослими та дітьми в межах однієї культури дозволяє припустити, що комунікативна компетентність стосовно простору носить характер моделі, яка породжена культурою..." [38, с. 217]. Російський дослідник Д.Замятін також підкреслював, що кожна культура створює власні географічні, геокультурні та інші образи, крізь призму яких здійснюється сприймання та інтерпретація людиною світу [18]. Про визначальну роль культурних чинників у сприйманні простору веде мову й М.-Л. Чапа, підкреслюючи існування різних моделей сприймання світу у західній та східній цивілізаціях: "протиставлення Заходу Сходові існувало і буде існувати, як два великі психологічні комплекси сприймання Світу..." [48, с. 437]. Існують й емпіричні дані, які підтверджують відмінності у просторовому сприйманні представниками західних та східних цивілізацій. Так, П.Решетникова описує відмінності у сприйманні концептів "своє – чуже", "кордон", "центр" тощо у європейській та японській культурах [40]. Все це пояснює появу концептів типу "національний образ світу" (за Г. Гачевим – особливі проєкції, у яких кожен народ бачить "єдиний устрій Буття") [10] або "етнічна картина (модель) світу" (за О. Лозовою – існуючий в етнічній свідомості образ-гештальт об'єктивного світу) [29]. Вищенаведене дозволяє припустити соціокультурну (етнопсихологічну) обумовленість сприймання та інтерпретації і геополітичних явищ, адже геополітика, фактично, є результатом поєднання географічного та соціально-політичного просторів. Пізнання геополітичної реальності є результатом прояву геополітичної свідомості (ГПС) – форми відображення подій та явищ "політичного світу" крізь призму "географічного світу" шляхом ототожнення певного географічного простору з конкретною політикою, яка там проводиться [15]. Отже, **метою нашого дослідження** став теоретичний аналіз проблеми крос-культурної (етнопсихологічної) обумовленості геополітичних уявлень у масовій ГПС.

Результати теоретичного аналізу. Дані теоретичних та емпіричних досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців (культурологів, соціологів, політологів, психологів тощо) дозволяють вести мову про існування соціокультурної (у т.ч. етнопсихологічної) обумовленості геополітичних уявлень різного змісту – стосовно власної та інших країн (або територій), різних геополітичних процесів тощо. Зокрема, яскравими ілюстраціями зв'язку національної культури та масової ГПС є політичні культури Китаю та Японії. Так, ще на межі II-I тисячоліть до н.е. у Китаї виникає образ "Піднебесної" – цілісної політичної структури, єдиної країни, яка керується та контролюється Небом. У свідомість китайців глибоко проник образ держави як однієї великої родини, що, зокрема, знайшло відображення у терміні "гоцзя" ("державасім'я") [34]. Поширення згодом у країні конфуціанства не лише закріпило цей образ, але й призвело до формування упорядкованої, ієрархічної картини світу, де сама китайська імперія на чолі із "Синоном Неба" (імператором) виконувала роль центру всесвіту, верхівки світової культури та мудрості. Тому не випадково упродовж багатьох століть весь світ у свідомості китайців був поділений на цивілізований Китай та некультурних варварів, а будь-яке прибуття в Китай іноземців завжди розглядалось як визнання суверенітету імператора [7]. Дослідники також відмічали зв'язок геополітичних поглядів китайців з особливостями їхнього філософського світосприймання. Як відомо, в основі останнього лежить вчення про двоедність "Інь-Янь". Світлому "Янь" (яке завжди асоціювалося з власною країною) завжди протистояло і буде протистояти антипод "Інь" (ним свого часу були азійські варвари, західні колонізатори, японці, СРСР, а зараз – США). Отже, у даному випадку розуміння двополюсності світу є органічним наслідком китайської національної психології [35].

Іншим цікавим прикладом може бути випадок взаємовпливу національної ментальності та мілітаристської ідеології в Японії 1930-х – початку 1940-х рр. Як відомо, одним із базисних принципів японської національної культури (і, відповідно, світогляду) є принцип ієрархії, тобто посідання людиною та цілими соціальними інститутами (від сім'ї до держави) "відповідного (належного) місця". Відома

американська дослідниця Р.Бенедикт проаналізувала, як цей постулат набув геополітичного забарвлення. Офіційна мілітаристська ідеологія того часу почала використовувати його для обґрунтування військової експансії Японії ("старшого брата") проти інших – "молодших" (за своїм потенціалом) держав [3]. Цікаво, що навіть преамбула до Троїстого пакту з Німеччиною та Італією, який Японія підписала у 1940 р., містила такі слова: "*Уряди Японії, Німеччини та Італії вважають умовою, яка передує ... довготривалому миру, те, що всі народи світу повинні посідати належне місце.*" [3, с. 82]. Саме тому деякі японські військові, зустрічаючи опір на захоплених територіях ряду азіатських країн, були широко здивовані такою "непокорі", адже вони з дитинства засвоїли норми підпорядкування "молодшої" сторони "старшій".

Етнопсихологічну обумовленість ГПС можна побачити й на прикладі західних культур. Так, у спільному дослідженні скандинавських та радянських вчених, здійсненому ще у 1988-1989 рр., було виявлено, що шведські студенти набагато частіше (53%) вказували на існування геополітичних ворогів (військові блоки, окремі країни тощо) власної країни, ніж це робили датські (19%), радянські (14%) та фінські (10%) студенти [52]. На думку ряду дослідників, в основі зовнішньополітичної свідомості американців лежать такі національні ідеї та цінності, як "американська мрія", "американська винятковість" та міф про месіанську ідею США у світі [27]. Зокрема, згідно з даними опитувань Інституту Геллапа 2000-х рр., доволі значна кількість американців переконана, що основними цілями зовнішньої політики їхньої країни повинні бути "підтримка демократії в інших країнах", "захист слабших країн від зовнішньої агресії", "забезпечення і захист прав людини в інших країнах" [42]. Цікаві крос-культурні тенденції взаємного геополітичного сприймання було виявлено у країнах Європи та Північної Америки британськими науковцями у 2008 р. Зокрема мешканці США у більшій мірі виступали за розвиток тісніших відносин між ЄС та власною країною, ніж європейці (91% проти 63%). При цьому у самих європейських країнах міра підтримки цих взаємовідносин також суттєво відрізнялась – від 77% у поляків до 39% серед французів [56].

Етнопсихологічні чинники сприймання територій, що колонізуються, аналізувались у працях відомого російського етнографа С.Лур'є. Зокрема, дослідниця зазначала наявність різних світоглядних установок до "нових земель" серед росіян та британців, що обумовлювало різний характер колонізаційної політики в обох імперіях. Серед іншого С.Лур'є вказувала на тенденцію російських переселенців сприймати "нові" території, де вони оселились, як частинку Росії ("російського світу"). У той же час англійські переселенці ніколи не сприймали колонії (та їх населення) як органічну частину своєї Батьківщини [30]. Н.Замятіна також зазначала наявність етнопсихологічних особливостей сприймання "нових земель" (Сибіру та Дикого Заходу) російськими та американськими переселенцями [19].

Етнопсихологічні та соціокультурні чинники суттєво впливають і на ставлення до геополітичних процесів, зокрема до війни. Так, за даними багатьох опитувань, більшість американців переконана, що їхня країна повинна і має повне право вести війни у будь-якій частині світу для "захисту своєї країни" та її "цінностей". Яскравою ілюстрацією зростання войовничості ГПС американців є дані про рівень підтримки війн, які США вели у ХХ-ХХІ ст. Так, якщо війну у Кореї (1950-1953) підтримувало 37%, американців, а у В'єтнамі (1964-1973) – 33%, то війну в Югославії (1999) – вже 73%, а в Афганістані (2001) – більше 90% [44]. За даними іншого дослідження, американська молодь толерантніше ставилась до війни, ніж їх однолітки з європейських країн (при чому ця тенденція стосувалась як хлопців, так і дівчат) [54]. Існують відомості про різне розуміння дітьми та молоддю категорій "війна" та "мир" не лише в європейських та азіатських, але й у різних європейських культурах [55]. Аналізуючи ставлення росіян до війни, В.Любчак зазначає, що воно тісно пов'язане з такими складовими російської ментальності, як месіанська ідея (ідея спасіння) та цінність справедливості. Тому, на думку дослідника, у свідомості росіян всі війни умовно категоризуються як "справедливі" (спрямовані на захист своїх земель та земель союзних народів – Велика Вітчизняна війна, військові дії проти Грузії) та "несправедливі" (афганська, чеченська тощо) [32]. Все це відрізняється від американської ментальності, де мотивація "справедливих" та "необхідних" війн часто носить абстрактний та доволі розмитий характер: забезпечення "національної безпеки США" (а це може бути боротьба з комунізмом, тероризмом, наркобізнесом, захист економічних інтересів тощо) або "захист американського способу життя" [41].

Існують цікаві результати крос-культурних досліджень готовності громадян різних країн воювати за власну країну (дані на середину 1990-х рр.). Зокрема, до групи країн з високим рівнем такої готовності (70% та вище) увійшли Норвегія, Румунія, Данія, Польща, Швеція, Фінляндія, Болгарія, Чехія та США. До групи країн із середнім рівнем (35-70%) увійшли Ісландія, Велика Британія, Росія, Угорщина, Словаччина, Португалія, Канада, Ірландія, Франція та Іспанія. Країнами з низьким рівнем (менше 35%) виявились Німеччина, Бельгія, Італія, Японія. Як бачимо, найбільш пацифістськими країнами виявились ті, які відчували гіркий досвід поразки у Другій світовій війні [44]. Є дані російських науковців про відмінності у сприйманні та оцінці тероризму серед росіян та представників мусульманських народів Росії [6; 47].

Одним із найважливіших соціокультурних чинників індивідуальної та масової свідомості є **мова**. Ряд дослідників зауважує, що в основі організації картин світу лежать, передусім, лінгвістичні символи, а тому люди, які використовують різні мови і світ сприймають по-різному. З'явився навіть термін "мовна картина світу", запроваджений Л.Вайсгербером. У сучасній лінгвістиці існують різні підходи до визначення даного поняття, але у цілому воно пов'язане з двома ідеями: по-перше, мовна картина світу

відрізняється від "наукової", а, по-друге, кожна мова зображує дійсність дещо інакше, ніж це роблять інші мови [2; 37]. Поряд із тим мова здатна не лише інтерпретувати соціальну реальність, вона здатна її породжувати, або, за виразом П. Бергера та Т. Лукмана, "конструювати". Цей процес, зокрема, описаний у концепції лінгвістичної відносності Е.Сепіра-Б.Уорфа, згідно з якою особливості мови визначають структуру мислення та спосіб пізнання зовнішнього світу [51]. Окремі науковці навіть пропонують термін "мовна політична картина світу", котрий розуміється як сукупність уявлень про світ політики, певний спосіб концептуалізації політичної реальності, що склався у свідомості певного мовного колективу і відображений у мові [8].

Феномен мовної опосередкованості ГПС проявляється, передусім, у тому, що різні мови передбачають різну семантику деяких географічних та політичних понять. Наприклад, С. Тер-Мінасова вказує на наявність семантичних відмінностей у російській та англійській мовах стосовно понять "держава", "країна", "Батьківщина", "Вітчизна". Так, поняття "Батьківщина" та "Вітчизна" у російській мові передбачають доволі сильне емоційне забарвлення і набагато меншу психологічну дистанцію між ними та "Я" (що, зокрема, проявляється в асоціаціях із матір'ю), ніж це спостерігається в англійській мові. Поряд з тим поняття "іноземний" для англійців має негативну семантику, на відміну від російської мови [46]. Є дані про наявність семантичних відмінностей у концептах "міжнародний тероризм" [11], "війна" [9], "імперія" [22], "кордон" [20] у англійській та російській мовах. Іноді мова відображає історичний бік ГПС. Прикладами є окремі діалекти російської мови, де негативні значення певних понять передавалися шляхом іноземних номінацій – асоціацій із представниками колишніх ворожих держав: "шведка" (бешкетлива, неслухняна дівчина), "парижан" або "француз" (хуліган, шибайголова) тощо [4].

Одним з найголовніших соціокультурних чинників ГПС, згідно із З. Жаде, виступає **геополітична ідентичність**. Остання розуміється дослідницею як форма національної та державної ідентичності народів, яка, зокрема, містить уявлення про місце та роль своєї країни у геополітичному просторі, включає в себе ставлення до різних аспектів геополітичного світоустрою, певні картини геополітичного світобачення [17]. Крос-культурні відмінності у геополітичній ідентичності доволі помітні на прикладі результатів досліджень вітчизняних науковців, що проводились серед мешканців західних та східних областей України. Показовими можуть бути результати дослідження, здійсненого у 1990-2000-х рр. серед мешканців Львова та Донецька. Так, у 2004 р. більшість опитаних мешканців Львова (70%) повністю погоджувалася з тим, що кордони України неподільні, навіть ціною війни з Росією (серед донецьких респондентів таких було 30%), а також із тезою, що Росія завжди експлуатувала Україну (56% проти 4% по Донецьку). Львів'яни частіше від донецчан повністю погоджувалися з тим, що Україна повинна прагнути до впливовості у світі (81% проти 62%), відстоювати власні інтереси, навіть ціною конфліктів з іншими народами (44% проти 30%) [31]. Інше соціологічне дослідження, проведене у 2005 р. серед мешканців Заходу та Сходу України, також засвідчило наявність у них різних геополітичних уявлень. Так, п'ятірка країн, які жителі Західної України вважали дружніми, мала наступний вигляд: Польща (61,6%), Грузія (47,2%), США (39,7%), Росія (19,7%) та Німеччина (19,3%). У той же час, у східному регіоні дружніми вважались Росія (81%), Білорусь (47,3%), Польща (31,4%), Німеччина (20,9%), Молдова (18,2%). На Заході України більшість опитаних (54,9%) назвали Росію ворожою країною, у той час як на Сході більше третини респондентів цю роль відводили США [26]. Суттєві розбіжності, а іноді і протилежний характер геополітичних орієнтацій мешканців Заходу та Сходу України, фіксувалися й іншими дослідниками протягом 1990-х–2000-х рр.

Якщо ж проаналізувати механізм психологічного впливу культури на ГПС, то ми неодмінно вийдемо на явище **стереотипізації**, котре, як відомо, виступає атрибутом соціального пізнання людини. Підкреслюючи важливу роль територіальних стереотипів у просторовому пізнанні, один із засновників "поведінкової географії" Дж. Голд зазначав, що "окремі території, які ... не співпадають з можливими стереотипами, завжди розцінюються як ... винятки із загального правила, котре, у свою чергу, стримується як залізний закон..." [12, с. 150]. Аналізуючи феномен зовнішньополітичних стереотипів, Є.Сторова-Гантман та К.Плешаков вважають, що вони можуть бути двох типів: стереотипи сприймання та стереотипи пропаганди, при цьому останні, до певної міри, є вторинними [16]. Результати багатьох досліджень свідчать, що саме завдяки цим "картинкам у голові" (спрощеним, а іноді й викривленим) люди часто сприймають основні елементи геополітичної реальності (країни, політичні події у них тощо). Яскравим прикладом є сприймання світом Росії – країни- правонаступника СРСР. Як зазначав В. Шаповалов, колективний міф (стійка система стереотипів у суспільній свідомості) щодо Росії сформувався у західній культурі ще у XIX ст., і, з певними модифікаціями, залишився у силі до наших часів. "Ядром" цього міфу були уявлення про Росію як країну внутрішнього деспотизму та зовнішньої агресивності, що має доволі специфічну, не схожу із західною культурну своєрідність [50]. Інші науковці вважають, що ці стереотипи склались ще раніше – у XVI-XVIII ст. під впливом вражень західних (переважно німецьких) купців, мандрівників, дипломатів та переселенців про соціально-політичну ситуацію в Росії тих часів [33]. Так чи інакше, ці стереотипи виявились доволі стійкими, про що, зокрема, свідчать результати дослідження О. Пузакова. Згідно з ними, в основі сприймання Росії в англійській культурі упродовж кількох століть (з XVI до початку XXI) лежали практично одні й ті ж стереотипи: зима, холод, хутра, шуби, горілка, ікра, самовари, трійки, золоті бані церков тощо [39]. За даними дослідження М. Коломенського, сприймання Росії на міжнародній арені у 2000-х рр. відбувалось

крізь призму переважно негативних стереотипів, зокрема "комунізм", "КДБ", "російська мафія" тощо [24]. Про живучість стереотипів часів СРСР та "холодної війни" у сприйманні Росії на Заході ведуть мову й інші дослідники. Так, аналіз західних політичних карикатур стосовно Росії та її політики, проведений К. Чирковою у 2010 р., показав, що значну частку їх становили стереотипні негативні образи – сильний та злий ведмідь, зброя (танки, ракети), Сталін [49]. Російські дослідники зауважують, що західні ЗМІ завдають стереотипне сприймання не лише політичного, а навіть культурно-географічного простору Росії – символами останньої виступають Москва (Кремль, Красна площа), Санкт-Петербург (Ермітаж, Маріїнський театр), Сибір та Чечня [25], а також "холод", "велика", "горілка", "ведмеді" тощо [36; 45]. Заради об'єктивності слід вказати, що геополітичні стереотипи минулого не завжди відіграють виключно негативну роль. Прикладом є вже згаданий асоціативний стереотип "СРСР–Росія". Зокрема, як свідчать дані Н.Бокової, образ колишнього СРСР справляє позитивний вплив на сприймання сучасної Росії в Китаї: перша поки ще сприймається рядовими китайцями як сильна держава, що має значний військовий потенціал та розвинуту науку [5].

На жаль, негативні геополітичні стереотипи існують і стосовно України. Так, дослідження іміджу України серед поляків до подій "помаранчевої революції" виявило переважання (60%) саме негативних асоціацій. Останні були пов'язані з історією (нищення поляків у Західній Україні під час Другої Світової війни), особливостями національного характеру (націоналізм, ворожість, зловживання алкоголем), економічними (бідність) та соціальними (злочинність та корупція) проблемами тощо. Після "помаранчевої революції" імідж України та українців у свідомості поляків став більш позитивним, але все одно містив негативні уявлення, поступаючись іміджем багатьох інших країн [13; 28]. За іншими даними, застарілі ("Радянській Союз", "війна") та негативні ("кримінал", "боротьба", "суперечка") стереотипи стосовно України переважають і у німецьких ЗМІ [21].

Особливо слід відмітити поширеність різних стереотипів (культурних, етнічних, політичних) при міжцивілізаційному сприйманні у системі "Захід-Схід". Одним з перших питань про неадекватність існуючих на Заході уявлень про Схід було поставлено Е. Саїдом, котрий позначив комплекс цих стереотипів терміном "орієнталізм". Останній розумівся ним як система викривлених та міфологічних уявлень (репрезентацій, доктрин), що були створені у західній культурі (політичних ідеологіях, мистецтві, науці тощо) як інструмент інтерпретації східних цивілізацій. Дослідник підкреслював, що значна кількість стереотипів про Схід була розроблена західними сходовознавцями ще за колоніальної доби, ставши, таким чином, інструментом не стільки пізнання, скільки політичної дискримінації [43]. Як приклад, англійська преса та література XIX – початку XX ст. створювала й поширювала негативні образи східних країн як відсталіх, корумпованих, консервативних, ігноруючи будь-які позитивні відомості про них. Відповідним чином створювалися й образи колоній, чие населення начебто було нездатне до самостійного та ефективного управління і розвитку. На даному етапі у політичній та побутовій культурі Заходу має місце поширення негативних стереотипних уявлень стосовно ісламу та арабів. Зрозуміло, що все це не могло не викликати зворотної реакції у вигляді негативних геополітичних стереотипів антизахідного характеру. Деякі науковці визначають їх як "оксиденталізм" – система антизахідних світоглядних установок, що передбачає дегуманізований (демонізований) образ Західних країн, їхньої культури, і яка отримала поширення у мусульманському світі [53].

Як і інші соціальні стереотипи, стереотипні геополітичні образи є доволі стійкими щодо впливу інформації, яка їм суперечить, і трансформуються доволі повільно. При цьому найбільшою стійкістю, як зазначає І.Кисельов, відрізняються саме образи ворога [23]. Крім того, фахівці звертають увагу на цікавий феномен – геополітичні стереотипи, які носять взаємовиключний характер, тим не менш, можуть "уживатись" один з одним у загальній картині уявлень про країну. Зокрема, у західних країнах є загально визнаними досягнення російської культури та науки, але саму Росію багато хто сприймав і продовжує сприймати як нецивілізовану країну; російську армію у західних джерелах часто зображували як погано підготовлену та озброєну (а її перемоги пояснювалися "російською зимою"), що не заважало постійно побоюватися військової могутності Росії [14].

Тут слід зазначити, що важлива роль стереотипів у формуванні та функціонуванні ГПС пов'язана не лише зі змістовною специфікою останньої і, відповідно, неможливістю побудови картини світу на основі лише власного досвіду. Як зазначав російський дослідник В.Аллахвердов, свідомість не лише конструює уявлення людей про світ, але й намагається будь-якими шляхами підтверджувати наявні уявлення [1]. Отже, геополітичні стереотипи (які здатні виконувати "підтверджувальну" функцію) можна вважати невід'ємними складовими індивідуальної та масової ГПС.

Висновки. Соціокультурні та етнопсихологічні чинники відіграють доволі важливу роль у формуванні та функціонуванні масової геополітичної свідомості. Фактично кожна культура пропонує індивіду своєрідну стереотипну "ментальну матрицю" (або, якщо точніше, геополітичну ментальну карту), яка обумовлює сприймання та оцінку різних геополітичних акторів та процесів. Отже, саме механізм стереотипізації можна вважати основою впливу соціокультурних (етнопсихологічних) чинників на ГПС. У цьому контексті актуальності набуває теза відомого американського політолога С. Хантінгтона про те, що в основі майбутніх світових конфліктів лежатиме зіткнення різних культур та цивілізацій. Таким чином в основі профілактики політичної та геополітичної інтолерантності повинні лежати заходи з подолання ворожих соціокультурних та політичних стереотипів, формування (особливо у молодого покоління) толерантних установок, які б заважали ототожненню "Іншого" з "Ворогом".

Використана література

1. Аллахвердов В.М. Методологическое путешествие по океану бессознательного к таинственному острову сознания. – СПб: "Речь", 2003. – 368 с.
2. Ашиток Н.І. Філософсько-освітній вимір мовної картини світу // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: зб. наук. праць НПУ ім. М.П.Драгоманова – 2009. – Вип. 27. – С. 230-237.
3. Бенедикт Р. Хризантема и меч. Модели японской культуры. Пер. с англ. – СПб.: Наука, 2007. – 360 с.
4. Березович Е.Л. "Чужие земли" в русском народном языковом сознании: прагматический аспект // Вопросы ономастики. – 2005. – № 2. – С.70-85.
5. Бокова Н.Б. Политико-психологический анализ образа России в массовом сознании граждан КНР: дис. ... канд. полит. наук: 19.00.12. – М., 2011. – 180 с.
6. Брод Е.С., Исханова С.В. Этнопсихологические особенности отношения к терроризму // Психология власти – 2008: Матер. второй междунар. научн. конфер. (14-15 января 2008 г., Санкт-Петербург) / Под ред. А.И.Юрьева. – СПб., 2008. – С.154-155.
7. Васильев Л.С. История религий Востока: учеб. пособие для студ. вузов. – М.: Высшая школа, 1988. – 416 с.
8. Васильева М. Политическая картина мира: к проблеме определения // Вісник Сумського державного університету. Серія "Філологічні науки". – 2004. – № 3 (62). – С.85-90.
9. Венедиктова Л.Н. Концепт "война" в языковой картине мира (сопоставительное исследование на материале английского и русского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. – Тюмень, 2004. – 20 с.
10. Гачев Г. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос. – М.: Прогресс-Культура, 1995. – 480 с.
11. Глинчевский Э.И. Вербализация концепта "международный терроризм" в русском и английском языках (на материале медиатекстов): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. – М., 2007. – 20 с.
12. Голд Дж. Психология и география: Основы поведенческой географии: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – 304 с.
13. Горбанюк О., Размус В., Богуш М. Імідж України на тлі інших держав у світлі концепції "особистості країни" // Соціальна психологія. – 2010. – № 3. – С. 75-90.
14. Громько А.А. Образы России и Великобритании: реальность и предрассудки. – М.: Институт Европы РАН, 2008. – 96 с.
15. Дроздов О. Геополітична свідомість як психологічний феномен // Соціальна психологія. – 2010. – № 5. – С.26-37.
16. Егорова-Гантман Е., Плешаков К. Концепция образа и стереотипа в международных отношениях // Мировая экономика и международные отношения. – 1988. – №12. – С.19-33.
17. Жаде З.А. Геополитическая идентичность России в условиях глобализации: дис. ... докт. полит. наук: 23.00.02. – Ростов-на-Дону, 2007. – 352 с.
18. Замятин Д.Н. Геокультура: образ и его интерпретации // Социологический журнал. – 2002. – № 2. – С.5-13.
19. Замятина Н.Ю. Зона освоения (фронт) и ее образ в американской и русской культурах // Общественные науки и современность. – 1998. – № 5. – С.75-89.
20. Зубова Н.Ю. Граница как элемент языковой картины мира и ее представление в современном литературном английском и русском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. – М., 2012. – 20 с.
21. Иванова Л.О., Халупко В.О. Метафоричний образ України у німецькому публіцистичному дискурсі: психологічний аспект // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. – 2009. – Вип. 6, Част. 1. – С.262-272.
22. Карданова К.С. Лингво-психологическое исследование реструктуризации образа сознания империя / емпіре: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – М., 2006. – 206 с.
23. Киселев И.Ю. Образы государств в международных отношениях: механизмы трансформации // Политические исследования. – 2003. – № 3. – С.50-57.
24. Коломенский М.А. Формирование внешнеполитического имиджа современной России (2000-2007 гг.): дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02. – М., 2008. – 128 с.
25. Колосов В.А., Бородулина Н.А., Вендина О.И., Галкина Т.А., Заяц Д.В., Юр Е.С. Геополитическая картина мира в средствах массовой информации // Политические исследования. – 2003. – №3. – С. 33-49.
26. Кремь Т. То ли друг, то ли враг // Корреспондент. – 2005. – 3 декабря. – № 47 (186). – С.27-32.
27. Кузнецов Д.В. Внешнеполитический менталитет современных американцев: сущность и структура // Этнопсихологические проблемы в современном мире: матер. междунар. научно-практ. конфер. (Благовещенск, 1 ноября 2009 г.). – Благовещенск, 2009. – Вип. IV. – С.72-80.
28. Кузьменко О.В. Стереотип України і українця в польській масовій свідомості (на основі досліджень повідомлень Інтернет-форумів) // Наукові записки Національного університету "Острозька Академія". – 2010. – Вип. 2. "Культура і соціальні комунікації". – С.75-84.
29. Лозова О.М. Методологія психосемантичних досліджень етносу: монографія. – К.: Слово, 2011. – 176 с.
30. Лурье С.В. Восприятие народом осваиваемой территории // Общественные науки и современность. – 1998. – № 5. – С.61-74.

31. Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні // Україна модерна. – 2007. Спеціальний випуск. – К.-Львів: Критика, 2007. – 360 с.
32. Любчак В.П. Фундаментальное основание российского менталитета: отношение к войне и миру // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2010. – Вып. 5 (95). – С. 22-26.
33. Малышкина Е.В. Эволюция представлений о России в общественном сознании населения германских государств в средние века // Научные проблемы гуманитарных исследований. – 2011. – Вып. 6. – С.75-82.
34. Мамут Л.С. Образ государства как алгоритм политического поведения // Общественные науки и современность. – 1998. – № 6. – С.85-97.
35. Мухаев Р.Т. Геополитика: учебник для студентов вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 623 с.
36. Орлова О.Г. Актуализация концепта "Russia" ("Россия") в американской публицистике: на примере дискурса еженедельника "Newsweek": дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – Кемерово, 2005. – 258 с.
37. Полищук Т.И. Содержание понятия языковая картина мира в лингвистике (2008) [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://koaripa.do.am/publ/1-1-0-6>
38. Психология и культура / Под ред. Д.Мацумото. – СПб.: Питер, 2003. – 718 с.
39. Пузаков А.В. Восприятие России в английской культуре XVI – XX вв.: дис. ... канд. ист. наук: 24.00.01. – Саранск, 2004. – 229 с.
40. Решетникова П.А. Организация пространства в японской культуре: концепты и модели // Известия Уральского государственного университета. – 2007. – № 49. – С.269-278.
41. Рябцева А. Опросы общественного мнения как источник по исследованию массового сознания США [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usinfo.ru/oniiimy62.htm>
42. Савельева И., Полетаев А. Ценности и установки в массовых представлениях американцев // Социологическое обозрение. – 2006. – Т.5, № 1. – С.82-101.
43. Саид Э. Ориентализм. Западные концепции Востока: пер. с англ. – СПб.: Русский мир, 2006. – 636 с.
44. Серебрянников В.В. Общественное мнение о войне [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://serebryannikov.ru/Literature/Articles/Obshchestvennoe%20mnenie%20o%20voynе.pdf>
45. Сорокина Н.В. Россия и русские глазами немцев: проблемы стереотипного восприятия // Вестник Гуманитарного Института Тольяттинского государственного университета. – 2010. – № 1 (7). – С.175-179.
46. Тер-Минасова С. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
47. Цопанова А.В. Стереотипы восприятия политического терроризма (сравнительный анализ на примере городов Владикавказа и Санкт-Петербурга): автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.12. – СПб., 2010. – 20 с.
48. Чеп М.-Л.А. Противопоставлення Сходу й Заходу та проблема психологічного окциденталізму України у доробку Володимира Яніва // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. – К., 2009. – Т. XI, Ч.3. – С.433-441.
49. Чиркова К.П. Политический образ России в зарубежных карикатурах: социологический анализ // Современные проблемы гуманитарных и естественных наук: Матер. IV междунар. научно-практ. конференции 18-20 октября 2010 г.: в 2-х т. – Том 1. – М., 2010. – С. 285-288.
50. Шаповалов В.Ф. Восприятие России на Западе: мифы и реальность // Общественные науки и современность. – 2000. – № 1. – С.51-67.
51. Языки как образ мира / Под ред. К.С.Королева. – СПб.: АСТ, 2003. – 568 с.
52. Vjerstedt A., Jensen J.P., Keldorff S. and others. Enemy Images among University Students in Four Countries: a Cross-national Exploration Using an Associative Technique // Peace Education Miniprints, No. 20. – Malmo: Malmo School of Education, 1991 – 22 p.
53. Buruma I., Margalit A. Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies. – NY: Penguin Press, 1994. – 165 p.
54. McAlister A., Sandström P., Puska P., Veijo A., Chereches R., Heidmets L.-T. Attitudes towards war, killing, and punishment of children among young people in Estonia, Finland, Romania, the Russian Federation, and the USA // Bulletin of the World Health Organization. – 2001. – Vol. 79, No.5. – pp. 382-387.
55. Raviv A., Bal-Tal D., Koren-Silvershatz L., Raviv A. Beliefs about war, conflict, and peace in Israel as a function of developmental, cultural, and situational factors // How children understand war and peace / Ed. by A. Raviv, L. Oppenheimer, D. Bar-Tal. – San Francisco, 1999. – pp. 161-189.
56. Talking transatlantic: Research and essays on the transatlantic relationship and opportunities for the future [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://www.britishcouncil.org/tn2020-booklet_final.pdf

Drozdow O.Yu.

THE CROSS-CULTURAL ASPECTS OF GEOPOLITICAL CONSCIOUSNESS

The article is devoted to the problem of social-cultural determination of mass geopolitical consciousness. Historical and modern examples illustrate the influence of culture and its components (mentality, language etc.) on the mass geopolitical representations. The important meaning of social stereotypes in geopolitical reality cognition is shown.

Key words: *geopolitical consciousness, culture, stereotype.*

Стаття надійшла до редакції 07.11.12